

KONYHALATIN

(A koraújkor /köz/nyelvéről)

Peter Burke: Küchenlatein

(Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit) Berlin 1989.

Európában egészen a XX. századig – csökkenő mértékben ugyan – érvényes az a tendencia, hogy úgy írásban mint szóban a középkor közös nyelvét (*lingua franca*), a latint használták – állítja és illusztrálja sok-sok példával Peter Burke, a cambridge-i Emmanuel College művelődéstörténettel foglalkozó tanára. A könyv valójában három tanulmányt foglal magába. Az első, külön a német kiadás számára készült tanulmány bevezető jellegű, a nyelvtörténet rövid vázlata Varrotól az újgrammatikusokon keresztül egészen a fogalomtörténetről író Reinhart Koselleckig. Burke ezek ismeretében különíti el saját, új szempontjait, amelyek alapján a mű gerincét képező második részben a latin nyelv középkor utáni egyházi használatáról ad áttekintést. Az olvasás-írás helyzetét a koraújkorban Itália üzleti, családi, egyházi és állami életében a harmadik rész tárja az olvasó elé.

A nyelv történetével – akár a nyelv-tanulmányok jelentőségét felismerő, akár az Oral Historynek elkötelezett történészekről legyen szó –, vagy azért foglalkoztak, hogy az adott nyelv, nyelvi konvenciók alaposabb megismerése a források jobb megértését szolgálja, vagy hogy a nyelvet mint társadalmi jelenséget, a kultúra, a mindennapi élet részét elemezzék. Egy nyelvről, főleg pedig annak használatáról azonban árnyaltabb kép nyerhető, ha tudjuk, hogy a különféle társadalmi csoportok különböző nyelvváriánst használtak, vagy ha figyelembe vesszük, hogy ugyanazok a személyek más-más szituációban más és más nyelvváltozattal, nyelvvel élhettek. Így a hugenották által beszélt franciát a

benne túlszengő bibliai idézetek miatt joggal nevezték „kánaáni nyelvjárásnak”. Am az sem meglepő ezek alapján, hogy V. Károly császár a követekhez franciául, a szebbik nemhez olaszul, szolgálóihoz németül, Istenhez pedig anyanyelvén fordult.

A latin használata a középkor utáni kereszténységben egyértelműen a katolikus egyházban a leggyakoribb, mint egy internacionális szervezet nemzetközi nyelve, illetve mint a szakrális és a profán elkülönítésének médiuma. A Tridentinum 1562-ben anathemával tiltotta el a népnyelv istentiszteleti alkalmazását, s ez több mint négyszáz évig érvényben maradt. Kivétel kevés akadt csupán az unitus orthodoxok tarthatták meg ósláv liturgikus nyelvüket, az esztergomi főegyházmegegyében pedig kereszteléseknél, házasságkötéseknél használhatták a magyar, a német és a szlovák nyelvet is. Jóllehet a protestánsok elkötelezték magukat a népnyelv mellett, Lutherék hétköznapiakon latin liturgiát használtak, Kálvin 130 leveléből 79-et latinul írt, s hasonló az arány Erasmusnál is. Kényszerű kompromisszum volt ez az izoláció elkerülése végett, ám mégis annyira életképes, hogy protestáns egyháziak gyakran jobb latinisták voltak katolikus kollégáiknál.

Széles területet ölelt fel a latin használata a művelődés terén is. Hosszasan sorolhatók a költők Giovanni del Virgilótól, aki Danténak azt tanácsolta, hogy az Isteni színjátékot latinul írja meg, egészen a kitűnő latinsággal verselő Giovanni Pascoliig (+1912) és a „Rerum Novarum” XIII. Leójaként ismert Gioacchino Pecciig. A latin nyelvű próza a XVIII. század közepéig jelentős maradt Európában. Nem annyira az eredeti művek terén (mint Ludvig Holbergs szatirikus tudósítása egy pokoljárásról „N. Klimini Iter Subterraneum” címen 1741.), inkább a szélesebb körű megismerés érdekében végzett fordítások kapcsán. Néhány a számos példa

közüli: Boccaccio: Dekameron, Machiavelli: A fejedelem, Seyssel politikai írásai, Spenser: Shepherd's Calendar etc. mind latin fordításban terjedtek el. Hasonló a helyzet a tudományos munkák terén is. Nem véletlen, hogy a kínai filozófus K'ung Fu Cse, akinek munkáit jezsuiták fordították latinra, Konfucius néven vált ismertté. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy nemcsak Locke, Newton, Galilei (pl. Sidereus nuncius), Hobbes (pl. De cive), de még a francia filozófiai nyelvet megalapozó Descartes is latinul publikálta számos munkáját. Ugyancsak latin nyelven fródott az 1682-ben indult tekintélyes folyóirat, a lipcei Acta Eruditorum. Míg azonban 1701-ben a lipcei könyvvásáron kiállított könyvek 55%-a latin nyelvű volt, ez az arány 1740-re 27%-ra zsugorodott – a jövő ekkor már a nemzeti nyelveké.

A koraujkorban nemcsak írtak, hanem beszéltek is latinul. Egyetemi előadásokon, tudományos vitákon, iskolákban. A cambridge-i Queen College előjárói a XVII. század közepén a diákokat arra kötelezték, hogy étkezések közben csak latinul beszéljenek, a Harvardon pedig ez idő tájt egyszerűen megtiltották az angol használatát. Mindez természetesen nem a hallgatók lelkes beleegyezésével történt, mint ahogy az sem, hogy számos iskolában a tanárok „lupust”, azaz besűgőt alkalmaztak, akik kötelesek voltak jelteni, ha az órák közötti szünetben valamelyik hallgató az anyanyelvén beszélgetett. A francia uralkodóvá válásáig a diplomácia terén is használatos volt a latin, mint semleges közvetítő nyelv. A svéd kancellár Oxenskiöld így ír erről 1653-ban: „... miért használnánk az ellenség nyelvét, így az sokkal dicsőbb lenne másoknál, inkább hiszem, hogy a latin előbbrevaló és alkalmasabb, minthogy a rómaiak a világ oly nagy részének urai voltak, és manapság már egyetlen nép sem rendelkezik ezzel a nyelvvél, mint sajátjával.” Még 1757-ben is latinul folytak a tárgyalások Anglia és Svédország között. Az pedig már kuriózumszámba megy, hogy Ausztria–Magyarország uralkodója még a XIX. század végén is latinul írt a svéd királynak – mint ahogy az is, hogy a magyar korona ország-

ainak nemzetei 1844-ig latin nyelven tanácskoztak a magyar parlamentben. Gyakorta előfordult, hogy a mindennapi életben, például az utazásoknál a latin ismerete segített. A lengyel királlyá választott Valois (utóbb III.) Henrik kísérete szerint Lengyelországban nemcsak minden nemes, de még a fogadósok is beszélnek latinul, bár Saint-Simon herceg későbbi véleménye szerint elég szánalmas latinitás volt az övék. Egy izlandi útibeszámoló 1856-ból (!) arról tudósít, hogy angol és francia hiányában latinul is lehetett boldogulni Reykjavíkban, sőt ugyanott egy fogadáson még a pohárköszöntőket is így mondták. Találhatunk példát a latin meglehetősen spontán szereplésére is. 1603-ban, Esztergom ostrománál, a felderítésre kiküldött magyar lovas a török felmentő sereg gyors közeledtét rémült „Heu Domine, adsunt Turcae!” („Jaj uram, itt a török!”) kiáltással adta tudtul parancsnokának, a francia Bassompierre ezredesnek.

Bár még tág tér nyílik a kutatás számára, hogy részletekbemenően feltérképezze a középkor utáni latin milyenségét, alkalmazásának kronológiáját és szociológiáját, elterjedésének geográfiáját, mégis tehető néhány általános megállapítás. Először is, hogy a latinul leírt, kimondott mondatok anyanyelvű gondolatokként fogalmazódtak meg, és ezt a szabályt a latint „természetesen”, „első” nyelvként bíró Montaigne kivétellel gyengíti csak. Azt, hogy mennyire különbözött ez a nyelv a Cicero által használttól, mi sem mutatja jobban, mint hogy a Jézus Társaság szentként tisztelt alapítójának Loyola-i Ignácnak latin nyelven írt (egyébként máig használatos) lelkigyakorlati szabályszerűen lefordították klasszikus latinra. A köznyelv, különösen leánynyelvei a latint nemcsak szókincsben, de grammatikájában is alakították, így az „erexit se in pedes” a „si levo in piedi” mintájára lett használatos. Gyakori volt, hogy népnyelvű szövegbe latin mondatrészeket, tagmondatokat illesztettek minden különösebb előzmény nélkül. A népnyelven megírt munkák számának növekedése a szakszavak terén fokozott latinizálódáshoz kapcsolódott, hiszen a modern nyelvek absztrakt

fogalmakat jelölő szavakban meglehetősen szegények voltak. Nem tartható tovább az a korábbi vélemény, hogy az egykori római birodalom nyelve a XVIII. század végén XIX. század elején egyszerűen elenyészett. Egyes helyeken, bizonyos területeken (egyház, egyetemek) tovább ápolták. Finomításra szorult az a hagyományos elképzelés is, hogy a középkor után csak a társadalom művelt rétegei: a papok, nemesek, hivatalnokok tudtak volna latinul. Hiányosságokat gyakran tapasztalhattak az ő köreikben is – az egyháziakról a rengeteg *visitatio canonica* tanúskodik szerte Európában –, mindazonáltal ennek ellenkezőjére alacsony társadalmi helyzetűeknél is találhatunk példát. Így azét a velencei cipészét, aki a XVI. sz.-ban egy inkvizíciós meghallgatás során teológiai nézeteit jobban kifejezendő váltott beszéde közben eképpen latinra: *Deus vult omnes homines salvos fieri...* (Isten minden embert üdvözíteni akart). Ám a latin amellet, hogy lehetővé tette a korájukban is az általános közvélemény kialaku-

lását, s mind a köz-, mind a tudományos élet terén a hallgatók vándorlását egyetemek között szerte Európában (*peregrinatio academica*), elmélyítette a szakadékokat az elit műveltsége és a népkultúra között. Kizárta a művelődésből a latinul nemigen tanuló nőket, s így nem is tűnik annyira erőszakoltnak az összefüggés felfedezése a női olvasóközönség ezernyolcszázados évekbeni megnövekedése és a latin hanyatlása között. A köz számára a latin ezután már legfőljebb statusszimbólumként, jól vagy titokzatosan hangzó nevekben, mint „*Elixir Vitae*”, „*Aqua Celestis*” jelentkezett.

Burke olvasmányos munkája számos példát, megállapítást tartalmaz még. Így szól a latin előfordulásáról a titkosírásokban, vagy a betűk erejébe vetett hajdani babonákról, rászolgálva művelődéstörténetesek, latinisták s minden érdeklődő olvasó figyelmére.

Tusor Péter